

ІСЛАМСЬКА КОНЦЕПЦІЯ СВІТОВОГО ПОРЯДКУ

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 2(33), с. 52–57

Внаслідок процесу так званого ісламського відродження з кінця 70-х років ХХ ст. почала відбуватися поступова політизація ісламу. Ісламський фактор став одним з визначальних у творенні зовнішньої політики країнами ісламської цивілізації, що знайшло відображення в альтернативному баченні сучасного світоустрою і формуванні ісламської концепції світового порядку.

Сучасна система міжнародних відносин має, в основному, світський характер. Проте релігійні погляди того чи іншого народу відіграють визначну (а іноді й дуже істотну) роль як у внутрішньополітичному житті окремих країн, так і в розвитку міждержавних зв'язків.

Нині найбільше говорять і пишуть про іслам — другу за кількістю послідовників (після християнства) світову релігію, яку сповідують, за різними оцінками, від 1 до 1,5 млрд людей у 127 державах світу.

На сьогодні доволі значний вплив має ісламський фактор, що пояснюється:

- специфікою мусульманської релігії (має мінімум ритуалів, не має інституту духовенства і церковної організації, володіє здатністю мобілізувати великі маси людей);
- причинами внутрішнього характеру, пов'язаними із ситуацією, що склалася в зоні поширення ісламу (значна, а іноді й вирішальна роль релігії в політичних, соціальних, економічних, культурних, етнотемографічних та інших процесах);
- зовнішніми причинами (зростання ролі нафтового чинника у світовій політиці; ісламська революція в Ірані та прихід до влади в країні шіїтського духовенства; загострення афганської проблеми; окупація Іраку американськими військами

та нав'язування власного керівництва тощо).

Самюель Хантінгтон стверджує, що ісламський виклик виражається у всеосяжному культурному, соціальному і політичному відродженні в мусульманському світі, що супроводжується відкиданням західних цінностей та інститутів [6, 150].

Величезна кількість мусульман звертається до ісламу як до джерела ідентичності, сенсу, законності, розвитку, могутності і надії. Ісламське відродження за своїм розмахом і глибиною — це остання фаза в пристосуванні ісламської цивілізації до Заходу, спроба знайти “рішення” не в західних ідеологіях, а в ісламі. Вона складається з прийняття сучасності, відкидання західної культури і повернення до ісламу як провідника в житті й у сучасному світі [6, 162].

Ісламське відродження є спробою мусульман домогтися своєї мети. Це — широкий інтелектуальний, культурний, соціальний і політичний рух, що поширився на увесь ісламський світ. Ісламський “фундаменталізм”, що часто сприймається як політичний іслам, є лише однією зі складових у набагато більш всебічному процесі відродження ісламських ідей, звичаїв і риторики, а також повернення мусульманського населення до ісламу. Ісламське відродження — це основний напрям, а не екстремізм, всеосяжний, а не ізольований процес.

Ісламське відродження торкнулося мусульман у кожній країні і більшості аспектів суспільного і політичного життя в більшості мусульманських країн.

Історично склалося так, що мусульманські держави не брали участі в процесі формування основних контурів сучасної системи міжнародних відносин, формування якої почалося після Першої світової війни. Єдиною великою державою, що могла б претендувати на якусь роль у цьому процесі як представник мусульманського світу, була Оттоманська імперія, але вона після Першої світової війни припинила своє існування. Скасування султанату в 1923 р. і, рік по тому, халіфату, а потім позбавлення ісламу статусу державної релігії молодій Турецькій республіці вплинули на увесь мусульманський світ. Переважна більшість існуючих нині в зоні поширення ісламу держав (у тому числі і Єгипет — єдина мусульманська держава, що значиться серед країн — засновниць ООН) сформувалися в процесі деколонізації як світські держави, і це наклало відбиток на весь комплекс внутрішньодержавних і регіональних політичних процесів у мусульманському світі, а також на місце і лінію поведінки ісламських держав у міжнародних відносинах [1].

Хоча в період між Першою і Другою світовими війнами, а також у післявоєнний період мали місце ситуації, коли мусульманська релігія відігравала визначену роль в антиколоніальних рухах, а також у регіональних конфліктах, у західній науці аж до кінця 70-х років іслам розглядався як фактор зниженого значення у формуванні і реалізації внутрішньої і зовнішньої політики мусульманських держав. Так, автор опублікованої в 1962 р. у Великобританії праці “Ісламська філософія і теологія” В. Монтгомері Ват констатував роль ісламу, що знижується у мусульманському суспільстві, і висловив сумнів у тому, що в ісламі може з’явитися особистість, яка має магнетизм, здатна користуватися підтримкою мас і частини місцевої політичної еліти такою мірою, щоб зрушити вперед процес ісламського відродження [8].

Невисоку оцінку ролі ісламу в міжнародних справах давали і місцеві аналітики. Так,

на конференції, присвяченій ісламу і міжнародним відносинам (1963 р., Великобританія), у якій брали участь і вчені з мусульманських країн, говорилося про дуже обмежений вплив ісламу на переваги і поведінку мусульманських держав у міжнародній сфері. Один з доповідачів на конференції — палестинець Фуад ас-Саег — зробив висновок про те, що іслам не має якогось помітного впливу на мотивацію, планування, прийняття рішень, а також на висловлювання політиків як нейтральних, так і не нейтральних мусульманських держав [1].

Як показав час, і на Заході, і на Сході мала місце недооцінка ступеня впливу ісламу на широкі маси в мусульманських країнах, потенційних можливостей цієї релігії як мобілізуючої й інтегруючої соціальної сили. Уже до початку 80-х років ставлення журналістів, політиків і вчених до ісламу докорінно змінилося. Стало загальноприйнятим твердження, що мусульманська релігія переживає бурхливе відродження, що вона вже перетворилася на самостійну політичну силу практично в усіх мусульманських державах і відіграє все більш помітну, причому переважно деструктивну роль і на міжнародній арені.

У багатьох публікаціях ці процеси не зовсім коректно пов’язуються з перемогою Ісламської революції 1978–1979 рр. в Ірані. Насправді, посилення ролі ісламу (“ісламське пробудження”, як називають цей процес у мусульманському світі) у політичному житті багатьох країн мусульманського світу, починаючи приблизно із середини 60-х років, тобто задовго до революції в Ірані, було зумовлене цілим рядом факторів локального, регіонального і загальносвітового масштабу, серед яких особливо можна виокремити такі:

- Очевидні ознаки кризи як західної, так і радянської моделей розвитку, на які орієнтувалася політична еліта в більшості мусульманських держав. Ця криза проявилася в революційних подіях кінця 60-х років у Західній Європі, у “Празькій весні” 1968 р. введенням радянських військ, що пішло за нею, у Чехословаччину, а також у невдачах програм прискореної модернізації суспільства

по західному чи радянському зразках у багатьох мусульманських країнах.

- Поразка арабських країн у війні з Ізраїлем у червні 1967 р., що підірвало вплив націоналістичних (світських) ідеологій, у тому числі насеризму і баасизму в широких масах населення мусульманських країн, що почали звертатися до ісламу в пошуках відповіді на актуальні питання сучасності.
- Невдача міждержавних об'єднувачих проектів у мусульманському світі на національній основі (арабська єдність, магрибінська інтеграція та ін.) перед обличчям наростаючих інтеграційних процесів на Заході.
- Значна фінансова могутність і визначений політичний вплив, що набули в зоні поширення ісламу Саудівська Аравія, Кувейт, Лівія та деякі інші мусульманські держави, що у своїй зовнішній політиці дотримувалися курсу на ісламську солідарність і активно допомагають ісламістським рухам у різних країнах [1].

Отже, так зване ісламське пробудження було викликане цілим рядом факторів як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, що призвело в подальшому до політизації ісламу.

Політизація ісламу відбувалася неодноразово в різних частинах мусульманського світу, будучи обумовленою насамперед внутрішніми соціально-економічними і політичними причинами кожної окремої країни. Першими (ще в 50–60-ті роки) пізнали цей процес такі країни, як Єгипет, Сирія, Ірак, де в цей час мали місце глибокі соціально-економічні і політичні зміни. Потім (наприкінці 70-х — початку 80-х років) настала черга Пакистану, Ірану, Марокко і деяких інших країн. Наприкінці 80-х років уже не залишалося мусульманських країн, де б не були відзначені ті чи інші прояви політичного ісламу радикального характеру [5].

Ісламістських рухів багато: від дуже помірних, які хоч і критикують державну владу, але готові йти з нею на компроміс, що беруть участь у владних структурах (у парламентах, навіть в уряді), до екстремістських,

діючих у підпіллі і використовуючих методи терору [1].

Ряд ісламістських організацій має досить складну організаційну структуру: в одній і тій самій організації можуть бути підрозділи, що використовують мирні, легальні методи роботи, і законспіровані структури, що вдаються до терору. Наприклад, єгипетські радикально-терористичні угруповання Аль-Гамаа аль-Ісламія й Аль-Гіхад є структурними підрозділами основної організації ісламістів Єгипту — Асоціації братів-мусульман.

Тому ісламістські рухи можуть легко переходити від легальних до нелегальних, від мирних до збройних методів боротьби. Ісламські радикали нерідко підтримують тісні контакти з місцевими кримінальними структурами, з міжнародним злочинним бізнесом (контрабанда зброї і наркотиків, нелегальна міграція і т. д.) [5].

Таким чином, ісламісти, на відміну від інших правовірних, являють собою політичну опозицію існуючим у більшості мусульманських країн режимам, а також “офіційному ісламу”, що, як вони вважають, є знаряддям у руках правлячих еліт. Іншими словами, ісламізм — це більш політичний, ніж релігійний рух, тому що його представники не виступають з ідеями реформування власне релігії як системи догм і обрядів. Вони вимагають зміни місця і ролі релігії в житті суспільства, відкидаючи пануючу ідеологію, політичну практику існуючого режиму і державний устрій як невідповідні нормам мусульманської релігії. Енергія цих рухів спрямована на істотні перетворення всієї системи соціально-політичних та економічних відносин у суспільстві, тобто на зміну суспільного устрою, причому не тільки в рамках окремо узятій мусульманської держави, а й у всьому світі. Мова йде, про створення ісламського світового порядку. Так, лідер єгипетської організації братів-мусульман — Мустафа Машхур, який є, за деякими відомостями, главою Всесвітньої організації братів-мусульман, — заявив в одному зі своїх інтерв'ю, що метою організації є установити в найближчі тридцять років Всесвітню ісламську державу [1].

Порівняно з іншими релігійними системами світу специфічність ісламу полягає у тому, що його доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські та моральні принципи, а й приписи соціально-економічного і політичного характеру. Така специфіка значно полегшує активну участь ісламу в суспільно-політичному житті мусульманських спільнот. Як зазначає відомий російський ісламознавець М. В. Жданов, в ісламі єдиною визначальною засадою, відповідно до якої може бути організоване політичне життя спільноти, є спільність віри. Ця спільність становить основу політичної інтеграції, соціальної солідарності, економічної допомоги і духовного братства [2]. В усі часи релігія була джерелом підтримки мусульманської ідентичності, основою опору зовнішньому тиску. Своїми нормами та цінностями іслам завжди слугував основою для сил, які прагнули відновити порядок.

Ідеологія ісламістів увібрала в себе ідеї са-лафітів XI — початку XX ст. (Джамалі Ад-Діна аль-Афгані, Мухаммада Абдо, Рашида Ріди, Абдеррахмана Аль-Кавакібі), а також сучасних ісламських мислителів (Хасана аль-Банни, Сейїда Кутба, Абдель Кадера Оді, Мухаммада аль-Газалі, Мустафи ас-Сібаї, Абу аль-Аалі аль-Мавдуді, Така Ад-Дін ан-Набахані, імама Хомейні та ін.). За всієї розмаїтості методів і програм ісламістських рухів загальним для них є політична активність і організованість — те, чим вони відрізняються від інших рухів в ісламі [4].

У суннітських та шіїтських радикалів різне розуміння державного устрою, до якого вони прагнуть, а також різний підхід до ісламського світового порядку. Шіїти відкидають монархію, верховним авторитетом у державі для них є імам. Шіїти вважають, що настане день, коли в усьому світі запанує загальна справедливість — загальне людське суспільство імама Махді.

На думку ж суннітів, ідеальним державним устроєм є те, що було за пророка Мухаммада і перших (праведних) халіфів. У суннітів важливе місце займає ідея халіфату як форми міжнародного устрою мусульманського світу [3].

Ісламська концепція світового порядку виходить з поділу народонаселення світу на дві групи: мусульманська громада — “умма” і всі інші люди. “Дар аль-іслам” (світ ісламу) — країни, у яких діє ісламська форма правління. Захист світу Ісламу є священним обов’язком кожного мусульманина. “Дар аль-харб” (світ війни) — держави, що оголосили війну мусульманам, а також держави, від яких може виходити будь-яка загроза світові Ісламу. “Дар аль-сульх” (світ договору про мир) — держави, у яких влада знаходиться в руках неворожих правителів, що примирилися. При цьому Коран визнає також і подільність мусульманського світу.

Попередньою умовою мирних відносин між мусульманським і немусульманським світами є визнання останнім єдинобожжя. У цілому в ісламі очевидно визнається існування міжнародного співтовариства. Але відношення ісламу до цього співтовариства активне, оскільки поширення ісламу є релігійним обов’язком ісламської держави. Усі в зоні поширення ісламу — від мусульманина до держави — повинні боротися за розширення цієї зони. Збройне насильство ввійшло в історію поширення ісламу [7].

Один з ідеологів радикальних ісламістів — Абу аль-Аалі Мавдуді — у своїх ранніх працях доводив, що цілі ісламу і націоналізму діаметрально протилежні, тому що кінцева мета ісламу — побудова всесвітньої держави, у якій немає розходжень між расами, націями і класами, а тому іслам не може прийняти націоналізм, що прагне створити національну державу. Уся концепція націоналізму ірраціональна, доводив Мавдуді, тому що вона руйнує зв’язки між людськими істотами. Іслам же, навпаки, розглядає всю планету як місце перебування людства, знищуючи, таким чином, усі штучні кордони між людьми [1].

Тому Мавдуді закликав мусульман Індії не брати участі в національно-визвольній боротьбі, що вели Індійський Національний Конгрес і мусульманські націоналісти проти англійців, тому що в підсумку християнське панування над індійськими мусульманами буде замінене пануванням індуської більшості. Щоправда, після створення Пакиста-

ну Мавдуді і його партія почали кампанію за державотворення в країні. У 60-ті роки Мавдуді закликав до формування блоку мусульманських держав. Визнаючи територіальну цілісність кожної мусульманської країни, він закликав до духовної єдності усіх мусульманських країн, щоб вирішувати загальні внутрішні і зовнішні проблеми.

Згідно з поглядами ісламістів-шиїтів країни Заходу є “світом невір’я”. Багато країн, що традиційно вважалися ісламськими, у тому числі й Росія, на сьогодні являють собою “світ війни”. Уряди цих країн знаходяться в руках невірних. Класичний випадок такого роду — Алжир і Єгипет. Іран же являє собою “світ ісламу”. Враховуючи те, що найбільш радикальні кола Заходу виділили іслам як основного ворога, а це прирікає мусульман на цивілізаційне, геополітичне і духовне знищення, мусульманин зобов’язаний усвідомлювати себе політиком, для якого не байдужа доля його країни у світовому масштабі. Реальний шлях ісламського політичного руху сьогодні — це опозиція. Ісламська опозиція повинна реально нагадати про “третю силу” у тому справжньому змісті цього визначення, у якому воно вперше пролунало з вуст імама Хомейні, який заявив після ісламської революції в Ірані: “Ми ні Схід, ні Захід” [3].

У своїй практичній діяльності ісламісти надиhaються такими історичними прикладами, як революція Аль-Махді в Судані, боротьба санусидів у Лівії, революція Абдель-Кадера в Алжирі, Рифська ісламська республіка в Марокко, участь братів-мусульман у першій палестинській війні 1948 р., а також у боротьбі проти англійців у зоні Суецького каналу, Ісламська революція в Ірані.

Новий ісламський світовий порядок — узагальнена назва концепцій ісламських вчених по становленню і розвитку ісламської системи міжнародних відносин. Розробки ведуться насамперед у відповідь на гегемонію західного світу в міжнародних відносинах. Серед етапів здійснення нового ісламського світового порядку як концепції ісламського світового порядку можна виокремити такі: розвиток головних держав умми, ісламська система міжнародних відносин, розвиток

зв’язків із дружніми державами, твердження ісламської системи міжнародних відносин у світі. Забезпечення безпеки розвитку окремих керівних держав умми досягається за рахунок ракет і ядерної зброї (“ісламський ракетний щит” і “ісламський ядерний меч”). На першому етапі, коли з’являться міжнародні ісламські відносини, західний світ зробить найбільший тиск, аргументуючи сепаратністю цих відносин. Моджахеддіни мають докласти максимум зусиль, аби захистити новий ісламський світовий порядок. Цілісна система відносин між ісламськими державами виключить зовнішній вплив. У рамках цієї системи ісламські держави об’єднаними зусиллями протистоятимуть тиску ззовні [4].

Розвиток зв’язків із проісламськими державами — цей етап передбачає найширший розвиток взаємодії з іншими державами з метою підкорити їх ісламському впливу. Контури нової системи міжнародних відносин поки не вимальовуються в практичному плані, а в теоретичному недостатньо розроблені. Головними постулатами є справедливість, братерство, загальне благоденство. Новий ісламський світовий порядок має на увазі іншу систему органів керування ісламським співтовариством держав як визначеного етапу на шляху становлення всесвітньої ісламської держави. Новий ісламський світовий порядок включатиме такі елементи: органи керування співтовариством ісламських держав, механізми взаємодії і врегулювання конфліктів, в окремому регіоні існують керівні держави умми, що несуть відповідальність за даний регіон перед співтовариством, регіональні ісламські організації.

Варто відзначити також наявність численних перешкод на шляху реалізації ісламської концепції світового устрою. До них належать різний рівень соціально-економічного розвитку та відмінності у політичному устрої країн регіону, суперництво держав за лідерство в мусульманському світі, розбіжності між основними течіями в ісламі, територіальні претензії і міждержавні суперечки між мусульманськими країнами. Проте чим більшим буде зовнішній тиск на мусульманські країни, тим далі на другий план від-

ходитимуть такі перешкоди, поступаючись завданням збереження ісламським світом власної ідентичності, перспектив розвитку і рівноправного становища в сучасній системі міжнародних відносин. Свідченням цього є, серед іншого, і актуалізація концепції “ісламська солідарність” як одного із засадничих принципів зовнішньої політики мусульманських країн.

Література

1. Донцов В. Е. Ислам в международных отношениях // Дипломатич. ежегодник. — 1997. — С. 62–89.
2. Жданов Н. В. Исламская концепция миропорядка. — М.: Междунар. отношения, 2003. — 568 с.

3. Игнатенко А. Расколота умма в ожидании Судного дня. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?numid=14&article=642>

4. Новый исламский мировой порядок. — [Електронний ресурс]. — Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/451798>

5. Пророченко Н. О. Основні принципи ісламської концепції світового устрою // Українська орієнталістика: 36. наук. праць викл. та студ. Ін-ту схід. мов Київ. нац. лінгв. ун-ту і Нац. ун-ту “Кієво-Могилянська академія” / Київ. нац. лінгв. ун-т; Нац. ун-т “Кієво-Могилянська академія”; Голов. ред. І. В. Срібняк. — К., 2007–2008. — Вип. 2–3. — С. 106–114.

6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. — М.: ООО “Издательство АСТ”, 2003. — 603 с.

7. Шарипова Р. М. Панисламизм сегодня. Идеология и практика. Лиги исламского мира. — М.: Наука, 1986. — 137 с.

8. Watt W. M. Islamic Philosophy and Theology. — Edinburgh: Edinburgh University Press, 1987. — 175 p.

З кінця 70-х років ХХ ст. почав відбуватися процес так званого ісламського відродження, який мав цілий ряд причин як зовнішнього, так і внутрішнього характеру, що поступово переріс у подальшу політизацію ісламу, яка, в свою чергу, призвела до появи численних ісламських рухів та організацій різноманітного напрямку і ступеню радикальності, що знайшло своє відображення в ісламській концепції світового порядку, яка полягає в створенні всесвітньої ісламської громади — умми і здійсненні заходів щодо поширення ідей ісламу в усьому світі.

С конца 70-х годов ХХ ст. начался процесс исламского возрождения, который имел целый ряд причин как внешнего, так и внутреннего характера, постепенно переросших в дальнейшую политизацию ислама, которая, в свою очередь, привела к появлению значительного количества исламских движений и организаций различного направления и степени радикальности, что отобразилось в исламской концепции мирового порядка, которая состоит в создании всемирного исламского общества — уммы и проведении мероприятий по распространению идей ислама во всем мире.

At the end of 70-es of the 20th century the process of Islamic resurrection began. It had numerous reasons of internal and external character. The process gradually developed into further politicization of Islam, which lead to appearance of numerous Islamic movements and organizations of different kinds and levels of radicalism. It finds its reflection in Islamic concept of world order, which is in creation of worldwide Islamic society — Ummah and distribution the ideas of Islam all over the world.

Надійшла 31 січня 2012 р.